

Makale Geliş | Received: 20.08.2023
Makale Kabul | Accepted: 28.12.2023
Yayın Tarihi | Publication Date: 20.03.2024
DOI: 10.20981/kaygi.1347014

Hayyam CELİLZADE

Dr.|Dr.
ORCID: 0000-0001-7739-9388
hayyamcelilzade@gmail.com

Parmenides'in *Peri Phuseus* Şiiri Üzerine Bazı Mülâhazalar

Öz: Biz bu çalışmamızda Batı fikriyatının kurucu metinlerinden olan Parmenides'in *Peri Phuseus*'unu ele aldık. Parmenides'in bu metnini doğuran etkenler üzerinde durarak Antik Yunan felsefesinin başlangıç evresini Parmenides'in kendisinden önce gelen düşünürlerle organik bağı göstermesi cihetinden irdeledik. Antik Yunan felsefesinin kozmogonik ve mitolojik evreden tamamen ayrı ve onlardan sonra gelen bir düşünme faaliyetine denk gelip gelmediği sorusunu da yanıtladık. Parmenides'in düşüncesine konu edindiği meselelerin mitolojik ve kozmogonik evreyle olan bağı üzerinde durarak, *Peri Phuseus*'un mitolojik ve kozmogonik evrenin sebep olduğu hangi sorulara yanıt verdiğini anlattık. Parmenides'ten sonra *Peri Phuseus* eserine yapılmış olan yorumların bazılarını değerlendirerek, *Peri Phuseus*'un zaman içerisinde nasıl farklı şekillerde alımlandığını ortaya çıkardık. Bu yorumların değerli olmakla birlikte *Peri Phuseus*'un yazılmasıyla amaçlanan şeyi yakalayamadıklarına değindik. Parmenides'in *Peri Phuseus*'u zihinsel idman olsun diye yazmadığı veya varlık üzerine yeni bir tartışma açmayı hedeflemediği üzerinde durarak somut çözüm önerileriyle muhatabının karşısına çıktığına işaret ettik. Bu bağlamda *Peri Phuseus*'un polis yaşamına temel oluşturacak tezler içeren metin olduğunu savunduk.

Anahtar Kelimeler: Physis, Arkhe, Parmenides, Peri Phuseus, Logos.

Some Reflections on Parmenides' *Peri Phuseus*

Abstract: In this study, we have analyzed Parmenides' *Peri Phuseus*, one of the founding texts of Western thought. By focusing on the factors that gave rise to this text of Parmenides, we have examined the initial phase of Ancient Greek philosophy to reveal Parmenides' organic connection with the thinkers who came before him. We also answered the question of whether ancient Greek philosophy was completely separate from the cosmogonic and mythological phases. We emphasized the connection of the issues Parmenides addressed in his thought with the mythological and cosmogonic phases and we explained *Peri Phuseus* responds to the questions raised by the mythological and cosmogonic phases. We evaluated some of the interpretations of the *Peri Phuseus* and revealed how it has been received in different ways over time. We have pointed out that these interpretations, fail to capture what was intended by the writing of the *Peri Phuseus*. We also emphasized that Parmenides did not write the *Peri Phuseus* as a mental exercise or to open a new debate on existence. We pointed that Parmenides confronted his interlocutor with concrete

solution proposals. In this context, we defended the thesis that the *Peri Phuseus* is a text containing thoughts that will form the basis of *polis* life.

Keywords: Phusis, Arkhe, Parmenid, Peri Phuseus, Logos.

Giriş

Sokrates öncesi filozofların ele aldıkları meselelere bakıldığı zaman önümüze şöyle bir tablo çıkar: Bu filozoflar onlara en yakın gördükleri şeyi yani doğayı anlamaya çalışıyorlar. İster Thales ve takipçileri ister Pisagor ve takipçileri isterse de Anaksagoras ve diğerleri olsun doğayı açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışırlar. Yani Sokrates öncesi düşüncede *phusis* kavramı tayin edici yer edindir. *Phusis'in* sözlükteki anlamı “bütün anlamlarında bir kişinin veya bir şeyin doğuştan ve asli niteliği veya yapısıdır” (Petters 2004: 300). “Hem Platon hem de Aristoteles'in her ikisi de ilk filozofları *phusikoi* yani *phusis*'le ilgilenenler diye adlandırır” (Petters 2004: 300). İlk filozofların *phusis*'le “serpiliş büyüme ve gelişme süreci veya *genesis*, kendisinden şeylerin yapıldığı ve çatıldığı fiziksel veya doğal ana madde/cevher, (en kadim cevher, ilk madde) anlamında *arkhe* ve bir tür içsel organizasyon veya düzenleniş ilkesi, şeylerin yapısı (eşyanın tabiatı)” (Petters 2004: 124-125) gibi anlamları kastettikleri söylenebilir. Çalışmamızda ele aldığımız Parmenides'in nasıl bir ortamda felsefe yaptığının anlaşılması açısından niçin Sokrates öncesi Yunan felsefesinde *phusis*'in merkezi yer edindiğinin anlaşılması gerekir. Bu soruya birçok farklı cevap verilebilir. Örneğin kimi yorumculara göre ilk filozoflar yakın coğrafyalardaki bir takım bilimsel denilebilecek gelişmelerden haberdar oldukları için onların başlattıkları çalışmaları daha da geliştirmeye koyulmuşlardır. “Tarihte Grek uygarlığının birdenbire doğuşunu açıklamak ölçüsünde güç ve şaşırtıcı bir iş yoktur. O uygarlığı kuran ögeler, Mısır ve Mezopotamya'da zaten binlerce yıldır bulunmaktaydı, oradan da komşu ülkelere yayılmıştı” (Russell 2009: 105). Veya Şehristani'nin *El Milel ve'n- Nihal* isimli eserinde ilk filozofların kendi dönemlerinde Mezopotamya bölgesine gönderilmiş peygamberlerin öğretilerinden bir şeyler öğrendiklerini söyler. Anaksimenes'ten söz eden Şehristani (...) O da peygamberlik kaynağından

yararlanmış, Thebes halkının açıklamalarını benimsemiştir” der. Empodokles'in görüşlerine değinirken ise “O, Hz. Davut'un çağdaşdır. Hz. Davut'a gidip ondan ilim öğrenmiş; sık sık Lokman Hekim'i ziyaret ederek ondan hikmet (bilgelik) elde etmiş; daha sonra da Yunanistan'a dönmüştür” der (akt. Dağ 1991: 11).

Açıklamalarına kısmen katıldığımız bir grup yorumcuysa meseleyi doğrudan Antik Yunan'ın sosyo-politik, teolojik, ekonomik durumuyla irtibatlandırmaya çalışır. Bu yorumculara göre, Antik Yunan kozmogonik, teogonik, mitolojik evrelerden geçerek felsefe evresine ulaşır. Bu evrelerin birinden diğerine geçiş, önceki evrenin tamamen terkedilmesi anlamına gelmez aksine söz konusu evreler biri diğerini besler ve felsefenin konularını da önceki evrelerde tartışılan meseleler oluşturur. “Bilindiği gibi Yunan düşünce dünyası mitolojik-teogonik evrede Tanrı ve tanrısallık sorunları ile başlamış, sonraları doğa felsefesine yönelmiş. Bu güzergâhlar arası kopuş ve bölünmeler çok radikal formlar aldığı gibi, birbiriyle eklemlenme ve ilişkilendirme biçimleri de yaşamıştır” (Baştürk 2019: 26). Kozmogonik, teogonik ve mitolojik metinlerde *phusis*'te yaşanan süreçlerin betimlenişi yer alır. İşbu betimleme faaliyetinin bir manada anlama-açıklama olduğu ifade edilebilir ama rasyonalizasyon söz konusu olmadığı için bu metinlerin *phusis*'i hikâyeleştirdiği söylenebilir. Ve bu metinlerde söyleyen değil söylenen esastır. “Tam da bu nedenle teogonia, kendini var ettiği müphemlik ile dolayım lanmak suretiyle anlamı inşa eden özgül bir anlatı olarak gelişmiştir” (Baştürk 2019: 33). *Phusis* ve *phusis*'e ait unsurlara olağanüstülüğün atfedilmesi Yunanlının hayatını doğrudan etkiler. Böyle bir bağlamda insan, çaresiz bir varlık olarak mevcuttur. İnsanın hayatı üzerinde söz sahibi olmaması aslında bir kaygı sebebidir. Ve söz konusu kaygı antik yunan düşüncesini etkileyen etkene dönüşür. Mitolojik evren resmindeki kaotiklik o resmi esas alarak yaşayanları olumsuz etkiler. Sokrates öncesi düşünürlerin insanı bu çaresizlik durumundan kurtarmaya yönelik olarak *phusis*'i araştırmaya daha doğru bir ifadeyle anlamaya-açıklamaya çalıştıkları görüşündeyiz. “Öte yandan Sokrates öncesi filozoflar, fiziksel düşünceleri sayesinde, Homerik tanrılara yer bırakmayan bir evren görüşüne

giderek daha fazla yönelmiş ve muhalif görüşlerini Yunan düşüncesinin çok erken döneminden itibaren ifade etmeye başlamıştılar” (Adam 2019: 35).

Doğa Filozofları ve *Arkhe*

İlk filozofların araştırmalarını belirtmek için kullanılan bir kavram var: *arkhe*. Sözlükte “başlangıç, hareket noktası, ilke, nihai ana madde, tanımlanamayacak nihai ilke” (Petters 2004: 50) anlamlarına gelen *arkhe* “her şeyin kendisinden meydana geldiği ana madde arayışına” (Petters 2004: 50) verilen addır. Yani bir anlamda *arkhe* olağanüstülük atfedilen *phusis*'i anlama-açıklama faaliyetidir. Böyle bir faaliyet sonucunda *phusis*'e olağanüstülük atfedilme sürecinin son bulduğu düşünülebilir. Ama onların bu yeni faaliyetleri yeni sorunlar da ortaya çıkarır. Mitolojik unsurlar *phusis*'den arındırılınca *phusis* bütün mahiyetiyle insanın karşısında durur. *Phusis* değişim, dönüşüm ve yaşam-ölüm döngüsünü içerir ve evrenin mitolojik resmi kadar kaygı uyandırır. *Phusis*'teki değişim, dönüşüm ve yaşam-ölüm döngüsü de insanı çaresiz bir duruma sokar. Mitolojik evrende kendisine ne olacağına karar veremeyen ve bir türlü fail olmayan insan, bu kez de *phusis*'in değişim, dönüşüm ve yaşam-ölüm belirleniminin etkisi altına girer. Değişim, dönüşüm, yaşam-ölüm gibi belirlenimler yokluk ve yok oluş gibi kavramları çağırıştırır. Bu durum bazı düşünürleri değişim ve dönüşümün temelinde duran ve bir anlamda değişmeyen ilke arayışına iter. Onların bu ilke arayışı *phusis*'in ötesinde bir yerde değişmeyen ilke arayışı değil, *phusis*'i temellendirecek ve bir bakımdan anlamlandıracak bir ilke arayışıydı. Temel ilkeden yani *arkhe*'den beklentileri *phusis*'te görünen değişim ve dönüşümün sebep olduğu çokluğun ve tezatların ötesinde bir unsuru bulmaktı. Böyle bir ilke arayışının sebebi insanın ölümsüzlük ve diğer insanlarla birlikte yaşamak arzusu olabilir.

Değişim ve dönüşümün ötesinde değişmeyen bir ilke varsa insanın ölümsüzlüğü anlam kazanır. Aksi halde değişim ve dönüşüm olgusu insanın ölümlü yapısını tahkim eder. Nitekim James Adam da “Thales'in aklında olan şey, evrenin yapısı ile karışmış, onun içinde ikamet eden bir ruhun felsefi tasavvurudur. Thales,

evrenin hem canlı hem de ruhlarla dolu olduğuna inanırdı” (Adam 2019: 198) der. Buna binaen günümüze ulaşan fragmanlarının birinde Anaksimenes şöyle der: “Nasıl ki hava olan ruhumuz bizi bir arada tutar nefes (*pneuma*) ve hava da tüm evreni kuşatır” (akt. Adam 2019: 202). “Anaksimenes’in argümanının yönteminin yanı sıra içeriği de dikkate alınmayı hak ediyor; çünkü filozof açıkça daha sonraki dünya-ruhu tasavvuruna benzer bir şeyi tasavvur etmektedir” (Adam 2019: 202). *Arkhe* arayışının bir diğer sebebinin insanın diğer insanlarla birlikte yaşamak arzusu olduğunu belirtmiştik. Söz konusu dönemde Antik Yunan coğrafyasında polislerin ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Birlikte yaşamayı belirli/belli ilkeler söz konusu olmaksızın tasavvur etmek imkânsız olmakla birlikte bu ilkelerin değişmez mahiyet de kesp etmesi icap eder. *Phusis*'in sürekli değişim ve dönüşüm içerisinde olması veya öyle algılanması böyle ilkelerin vazedilmesini imkânsız kılar. İnsanın diğer insanlarla birlikte yaşamasını sağlayan/sağlayacak olan yasanın (*nomos*) garantörü *phusis* olabilir mi? *Phusis*'in işleyişine dayanarak yasa temellendirilebilir mi? Parmenides'in böyle bir soruya yanıt bulmak için nazariyat geliştirdiği kanaatindeyiz. Parmenides'in nasıl bir nazariyat geliştirdiğine bakmak için günümüze ulaşmış tek eserini irdeleyelim.

Parmenides ve *Peri Phuseus*

Parmenides'in *Doğa Hakkında Şiir* diye tercüme edilen *Peri Phuseus* eseri fragmanlar şeklinde -eksik halde- günümüze ulaşmıştır. Antik dönem felsefe tarihçilerinin ve özellikle de Platon ve Aristoteles'in alıntıları sayesinde de görüşlerine ulaşıyoruz. İşbu felsefe tarihçileri arasında örneğin Cicero gibi Parmenides'in felsefesi hakkında ilginç yorumlarda bulunanlar da var. “Parmenides'e gelince, o da gerçekten taca benzeyen düş ürünü bir şeyi ispatlamaya çalışmış (buna *stephane* adını vermiş) gökyüzünü çepeçevre saran bu ışık kümesine tanrı demiş; ancak söz konusu bu şeyde ne tanrısal bir biçim ne de algı varsayılabilir” (Cicero 2018: 56).

Geleneksel olarak üç kısma -Giriş, Aletheia ve Doksa- ayrılan şiir hem geçmişte hem de günümüzde çok farklı şekillerde yorumlanır. Söz konusu şiirde

nelerden bahsedildiği ana hatlarıyla anlatıldıktan sonra yapılan yorumlara da yer verilecek. Şiir, *Helios*'un kızlarının bir genci adalet tanrıçası¹ *Dike*'ye götürdükleri bir yolculukla başlar. *Dike* sözlükte “telafi, tazmin, bedel, yasa usulleri, adalet, hak, adet, örf, töre, düzen, nizam, yasa, yasaya uygun eylem, mahkeme gibi anlamlara gelir” (Petters 2004: 71-72). Tanrıça gence hakikati (*aletheia*) ve ölümlülerin yanılgılarını (*doksa*) anlatır. Sözlük anlamı “hakikat, doğruluk, meydana-çıkma, açığa-çıkma olan *aletheia*, Yunan dilindeki *doksa* ve *episteme* arasındaki ayrım ve bunların kendilerine özgü konularıyla yakından bağlantılıdır” (Petters 2004: 32). “Kanı, kanaat, sanı, zan, yargı, hüküm olan *doksa* ve hakiki bilgi (*episteme*) arasındaki ayrım Ksenophanes'e kadar geriye uzanır, fakat bu ayrımın klasik pre-Sokratik sergilenişi, duyumun (*aisthesis*) “kuruntu” veya “kanı” (*doksa*) mertebesine indirildiği Parmenides'in şiirinde bulunacaktır” (Petters 2004: 74-75). Tanrıçanın dilinden söylenen şiir, var olanın olduğunu ve olmamasının imkânsız olduğundan, var olmayanın olmamasınsa zorunlu olduğundan bahseder:

Vardır, hem de bir anlamda yoktur var olmaması,
ikna yoludur bu, Hakikati zira takip eder;
Yoktur, hem de bir anlamda zorunludur var olmaması (Parmenides 2015: 23).

Sadece var olanın varlığı hakkında konuşabilmenin mümkün olduğunu, yokluğa dair konuşmanın çelişki içerdiğini anlatan tanrıça, var olanın özelliklerini sıralıyor:

Zira yoksun var olandan, ifade edilmiş olanda,
bulamayacaksın düşünmeyi; zira ne var ne de var olacak
başka bir şey dışında var olanın, mademki *Kader*
mahkum etmiştir onu
bütünüyle devinimsiz kalmaya; böylece her şey adlar
olacak,
fanilerin koyduğu ikna olarak hakiki olduklarına,
varlığa gelme hem de yok olma, var olma hem de olmama,
ve yer değiştirme ve de solup gitme” (Parmenides 2015: 35-41 ve 29).

Daha sonra ölümlülerin yanılgılarını anlatan tanrıça, gencin bu yoldan uzak durmasını tembihler.

¹ Yunan felsefesine dair yapılan çalışmalarda söz konusu Tanrıça'nın kimliğine dair bir belirsizlik söz konusudur. Çalışmamızda *Dike*'yi adalet tanrıçası olarak yorumlayan yaklaşımları esas aldık.

ancak bu yolun ötesinde, bir de, dolandıkları yol var
hiçbir şey bilmeyen fanilerin, iki başlılar; iktidarsızlık
zira yönetir
göğüslerinde dolanan düşünceyi; sürüklenirler.
Dilsizler, körler hem de şaşkınlık, kafası karışık
güruh,
onlar ki hazır olmakla var olmamayı aynı addederler,
hem de aynı değil, onlar için her şeyin geri dönüşüdür
yolu (Parmenides 2015: 4-9 ve 25).

Tanrıça “ayıkla *logos* ile muğlâk kanıtı, benim söylediklerimden” (Parmenides 2015: 25) diyerek şiirin çok önemli bir unsurundan yani *logos*'tan söz eder. *Logos* “sözlükte konuşma, açıklama, hesap, akıl, tanım, akıl yetisi, oran, değer, söz, iç düşünce, nutuk anlamlarına geliyor” (Petters 2004: 208). İlgili fragmandan çıkarılacak sonuç, *logos*'un var olmayanı düşünemeyeceğidir. Başka bir ifadeyle var olmayan, yokluk, hiçlik düşünülemez. Zira bunlar çelişki içerirler ve rasyonel değiller. Yokluk (var olmayan, *me on-* “var olmayan, yokluk” (Petters 2004: 443), hiçlik, boşluk [*kenon-* “boş, boşluk” (Petters 2004: 186)] var olmama durumudur ve bu durum var olmanın değillenmesi sonucudur. Var olma düşüncesi olmaksızın var olmama düşünülemez. Mantığın varlık araştırmasına dâhil edilmesinin Parmenides'in bu akıl yürütmesi vasıtasıyla olduğu söylenebilir. Mantıksal bir zorunluluk olarak var olma fiilinin ezeli, ebedi olması gerekir. Çünkü var olma fiilinin sonradan ortaya çıktığını söylemek de ortadan kalkacağını söylemek de çelişki ihtiva eder. Eğer sonradan ortaya çıkmışsa o zaman var olmanın var olmadığı bir an düşünmemiz şart olur ama var olmama var olmanın değillenmesiyle düşünülebilir. Aynı şekilde var olmanın ortadan kalkacağı an varsayıldığı zaman yine var olmanın var olmadığı bir gelecek fikri, çelişik bir durum ortaya çıkartır. Çünkü yine gelecekteki var olmamanın da var olabilmesi için var olmanın değillenmesi gerekir (ki bu da zorunlu olarak var olmayı öncelik olarak varsayar). Dolayısıyla var olan sonsuzdur, sınırsızdır, ezelidir, ebedidir denilmesi gerekir. Tanrıça da hakikatin (*aletheia*) bu(nlar) olduğunu söyler. Dolayısıyla var olan, [*to on-* “var olan, varlık, varlıklar” (Petters 2004: 259)] düşünce (*nous*) ve hakikat (*aletheia*) özdeş hale geliyor. “[...] zira ayındır düşünmekle var olmak” (Parmenides 2015: 23). Varlığa dair akıl yürütmeyi bu

şekilde vuzuha kavuşturan Parmenides bunun dışında kalan açıklamaların *doksa*'dan ibaret olduğunu der. Bir anlamıyla da *doksa*'nın düşünceye konu olamayacağını söyler. *Doksa* hakkında muhakeme yürütmenin imkânsızlığı da böylece ortaya çıkar. *Doksa*, *nous*'un -"tin, zekâ, akıl, us, zihin" (Petters 2004: 245)- yanlış kullanılmasından başka bir şey değildir:

Bir anlamda her biri sahip dolanıp duran uzuvların
karışımına,
Us (nous) insanların öylece yanı başında durur;
aynıdır zira dosdoğru düşünen uzuvların doğası insanlar
için,
hem her biri hem hepsi için; zira doludur düşünceyle (Parmenides 2015: 35)

Bu fragmanlardan da anlaşılacağı üzere -ki söz konusu parça şiirin üçüncü kısmında (*Doksa* kısmı diye adlandırılan kısımda) geçer- ölümlülerin yanılğı içerisinde olmalarının sebebi *nous*'u yanlış kullanmalarıdır. Zira ölümlüler *nous*'u yanlış kullanmış olmalı ki tanrıça gence şöyle söyler:

bundan sonra ise fanilerin sanılarını öğren
benim sözlerimin tekinsiz düzenine kulak vererek.
Zira yargılarını iki biçimle adlandırma üzerine kurdular;
bunlardan biri zorunlu değil -burada yanılığarı var-;
karşıtlara ayırttılar cismi ve bu ikisinin işaretlerini ortaya koydular (Parmenides
2015: 51-55 ve 31)

Başka bir ifadeyle Parmenides oluşun ve çokluğun tamamen yanılığdan ibaret olduğu, kendisinden önceki varlık-yokluk, teklik-çokluk karşıtlığının Varlığın doğru anlaşılmasından kaynaklı olduğu görüşündedir. Hatta yokluk, oluş, çokluk gibi şeylerin düşünceye konu olmaması gerektiği uyarısında da bulunur. Böyle bir şeye teşebbüs etmeyi, çıkmaz yola girmekle eşdeğer görür:

bu yolun gerçekten de tümüyle girilmez olduğunu gösteriyorum sana;
çünkü ne bilebilirsin varolan-olmayanı, zira uygulanabilir
değil,
ne de ifade edebilirsin (Parmenides 2015: 23)

Parmenides'in *Peri Phuseus* şiirinde anlatılan kavramların, olayların, tezlerin çok farklı şekillerde yoruma tabii kılındığı görülür. Binaenaleyh *Peri Phuseus*'a getirilen birçok yorum söz konusudur. Her yorumcu, farklı bir *Peri Phuseus* resmi çizmeye çalışır.

Peri Phuseus'a yönelik yorumlar

Monist yorum

Monist yaklaşıma göre Parmenides şiirinde bütün gerçekliğin bizim duyu organlarımıza görüldüğünden tamamen farklı olduğunu söylüyor. Parmenides var olanın tekliği, değişmezliği ve bütün olması tezine ampirik veya bilimsel kanıtla değil a priori mantıksal tümdengelimle ulaşır. Var olanın herhangi başka bir betimlemesi akılla çelişir ve terkedilmelidir. Ölümlüler yanılabilir duyu organlarına güveniyor olsalar da *doksa* değerden yoksundur. "O (Parmenides) Varlığın dışında her şeyi reddediyor ve duyusal ya da fenomenal dünyanın mevcudiyetini de reddediyor" (Taran 1965: 198). Bu görüşü savunanlar arasında Leonardo Taran, Anthony A. Long, Nehamas gibi isimler var. Monist yaklaşımın yol açtığı birkaç sorun mevcuttur. Zira bu yaklaşım sadece ölümlülerin duyu organlarıyla tecrübe ettikleri harici dünyayı reddetmekle kalmıyor tecrübe edenlerin de varlıklarını reddediyor. Böyle bir durumda Parmenides'in bizatihi kendisinin de varlığı reddedilmiş olur. Hâlbuki şiirde hakikat yolcusu olan gençten, diğer ölümlülerden ve tanrıçadan bahsedilir. Bu durumda bütün var olanın sadece Bir olduğu ve Bir'in dışında hiçbir şeyin var olmadığı yaklaşımı geçersiz olur. Eğer diğer var olanlar yoksalar neden ölümlülerin görüşleri detaylı bir şekilde ele alınıp çürütülmeye çalışılır? Ayrıca monist yaklaşım *doksa*'ya hiçbir değer atfetmez, sadece *aletheia*'ya önem verir. Monist yaklaşımı savunanlar şu soruyu yanıtlamak zorundalar: Parmenides *doksa*'ya hiçbir değer atfetmiyorsa neden *doksa*'yı bu kadar ayrıntılı ele alır?

İki dünya yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre Parmenides ölümlülerin kesin ve yanlış bilgi arasındaki geleneksel bölünmeyi tanrısal *logos*'la aşmaya çalışır. Dolayısıyla ölümlülerin bilgileri tanrısal bilgidен aşağı olmuş olsa da yine de doğru olabilir. Zira *doksa* yanlış değil kesin olmayan bilgi toplamıdır ve doğal bir değeri haizdir. Bu durum ölümlülerin kesin olmayan epistemik metodolojisiyle ortaya çıkar. Ayrıca Parmenides'in kendisi bile geleneksel kozmolojik varsayımı ortaya koymak için

ciddi teşebbüste bulunur. “Bu görüşü ilk savunan Neoplatonist Simplicius’tur. Parmenides’in iki dünyacı yorumunu o yapmıştır” (DeLong 2016: 70). Ancak böyle bir yorum Parmenides’in kendi görüşlerine dayanmaz. Zira bu yaklaşım bizzat Parmenides’in *doksa*’yı olumsuzlaması meselesini ciddiye almaz.

Maddeci yaklaşım

Popper’e göre Parmenides, maddeci tavrı benimser. Zira Parmenides’in var olan Bir’i, süregiden maddenin küre bloğudur (*a spherical block of continuous matter*). “Tanrıça Parmenides’e iki şey vahiy ediyor ama bu iki şey dev büyüklüğünde olduğu için mantıksal kanıt verilmediği sürece kabul edilemez. Birincisi, duyu organlarımıza güvenemeyiz ve sadece mantıksal kanıt ve akla güvenmeliyiz. İkincisiyse real dünya doludur. O süregiden maddenin küre bloğudur. Bir materyalist olan Parmenides saf düşüncenin gücüne inanıyordu” (Popper 1998: 69). Küre, tek bütünü tasarlamak için yegâne biçimdir ve parçalara ayrılmaz bütün bir devam edici yüzeydir. Diğer bütün biçimler ayrılabilen parçalardan müteşekkildir. Ancak burada şöyle bir sorun ortaya çıkar. Kürenin sınırları olmak zorundadır. Sınır kavramı düşünüldüğü zaman sınırın ötesinde neyin var olduğu sorusu ortaya çıkar. Yani maddeci yaklaşım küre biçiminde olan Bir’in sınırlarının ötesinde neyin var neyin yok olduğu sorunuyla karşı karşıya kalır. Ve bu da Parmenides’in “sadece Bir vardır” ilkesini ihlal eden bir durumdur. Eğer küre sadece yegâne var olan şeyse o zaman o küreyi müşahede eden harici zihin yoktur. Hâlbuki Parmenides ölümlülere çeşitli göndermelerde bulunur. Buna binaen sadece Bir küre mevcut olmuş olsa, Parmenides’in kendi düşüncesi ve felsefesi anlamsızlaşır. Çünkü hakikati beyan eden olarak Tanrıça işlevsiz kalır.

Maddeci olmayan yaklaşım

Maddeci olmayan yaklaşımıysa Vlastos savunur.

“Zira aynıdır düşünmekle var olmak” (Parmenides 2015: 23) fragmanından “Vlastos’a göre çıkan sonuç, Parmenides açısından Varlığın, zihin olduğudur” (Taran 1965: 41). Dolayısıyla maddeci olmayan yaklaşıma göre Parmenides, Varlığı “düşünen düşünce” olarak tasarlar. Ancak Parmenides “Zira aynıdır

düşünmekle var olmak” (Parmenides 2015: 23) dediği zaman “Verdenius’un da ifade ettiği üzere düşüncenin var olduğunu ima eder” (Taran 1965: 42). Taran’ın da doğru bir şekilde belirttiği üzere bu fragmanı bağlamından çıkarıp literal yorum yapıldığı için bu tip sonuçlara ulaşılır. İlgili fragmanın başlangıcının ve sonunun kayıp olduğu bilinir. III. Kısımdan günümüze ulaşan tek fragmandan (bir cümleden) yola çıkarak böyle bir yaklaşım geliştirmek eksiklikle maluldür.

Ayrıca bağlamdan kopuk olduğu zaman literal yorum doğru olur. Calogero’nun yorumunun da gösterdiği gibi bağlam anlamı tamamen değiştirebilir. Ayrıca düşünce ve Varlığı özdeş kılan yorum, düşünceyi *on* (varlık) seviyesine getiriyor ki, bunun ilk kez Plato tarafından yapıldığı bir gerçektir ve Parmenides’in akıl yürütmesiyle tutarlı değildir (Taran 1965: 42).

Peri Phuseus’u nasıl okumalı?

Parmenides’e gelinceye kadar ve Parmenides’ten sonra da devam eden bir felsefe serüvenin olduğu gerçeği onun felsefesi yorumlanırken dikkate alınması icap eder. Parmenides öncesi düşünürlerin *arkhe su’dur*, *apeiron’dur*, *hava’dır*, *ateş’tir* vs. gibi tezler ileri sürmelerinin bir sebebi olmalıdır. Veya Parmenides gibi sadece var olan vardır, yok olan var olamaz diye bir akıl yürütmenin altında duran saik olmalıdır. Söz konusu saikin ne/ler olduğu vuzuha kavuşturulursa *Peri Phuseus’*ta dile getirilen fikirlerin ne anlama geldiği de kavranmış olur. Aksi takdirde Parmenides var olanla maddi bir şey mi maddi olmayan bir şey mi kasteder, ölümlülerin görüşleri değerli değilse neden onları ayrıntılı bir şekilde ele alır, düşünce ve var olan aynı mıdır değil midir gibi sorularla uğraşıp dururuz. Filozoflar içinde yaşadıkları hayattan kopuk, kendilerini soyutlamış insanlar değildirlere. Antik Yunan filozoflarının hayatlarını incelendiği zaman sürekli hareket halinde oldukları, yakın coğrafyalara seyahatte buldukları, öğrenci gruplarına sahip oldukları, yaşadıkları ve göç ettikleri şehirlerin iç işleriyle eleştirel bir ilişki içinde oldukları ve bu sebeple yaşadıkları veya göç ettikleri şehirlerden bazen kovuldukları hatta bazılarının idam edildiği görülür. Tabiri caizse bu filozoflar toplumlarının kanaat önderleri gibi faaliyet göstermekte ve ileri sürdükleri görüşler toplumda ciddi yankı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu

filozofların hayat ve faaliyetleri es geçerek sadece tezlerinin analiz edilmesi gerçeği yakalama noktasında ciddi bir engel oluşturur.

Çalışmamızın başlangıcında Antik Yunan fikriyatının insanın çaresizliğine, mahkûmiyetine bir çözüm yolu arandığını söyledik. Mitolojik unsurlarla dolu olan bir evrende insanın kaderi kaotik ilişkiyle belirlenirken *phusis*'in tahakkümü altında olan insanın da oluş ve bozuluşun belirlenimi altında olduğuna değindik. *Phusis*'in oluş ve bozuluşa tabi olması bir yandan insanın ölümsüzlüğü diğer yandansa insanların bir arada yaşamalarını sağlayacak “yasa” fikrinin temellerini sarsar. Antik Yunan toplumlarının mevzu bahis dönemdeki durumuna bakıldığı zaman polis yaşamının gelişmekte olduğu görülür. Polis yaşamı için bir arada yaşamak şart olduğu gibi bir arada yaşamamanın hangi ilkelere dayanacağını tespit edilmesi de önem arz eder. Fakat bu ilkelerin dayanağının, garantörünün olması belirtildiği üzere elzemdir. Söz konusu garantörün *phusis*'te olması imkânsız olduğu için *arkhe* arayışı devreye girer. Sokrates öncesi düşünürlerin faaliyetlerinin bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla sabit, değişmez bir ilke arayışı bir yandan insanın ölümsüzlüğünü diğer yandansa insanların bir arada yaşayabilmeleri için gerekli olan “yasa” nosyonunu temellendirebilmek için hayati önem arz eder. Ve insanı fail kılacak yegâne faaliyet bu temellendirmenin yapılmasıyla bağlıdır. Parmenides'in *Peri Phuseus*'unun önemi bu noktadan kaynaklanır. Parmenides, söz konusu şiirinde insanın fail olabilmesinin imkân ve şartlarının çerçevesini oluşturmaya teşebbüs eder. Bu sebeple *nous*'un esas görevinin ruhun kurtuluşunu sağlamak olduğunu düşünür. Var olan yani “to on” değişmez olansa o zaman oluş ve bozuluştan, zıtlıklardan, çokluktan azadedir yani ezeli ve ebedidir. Bu değişmez olan düşünülebilirdir, dahası düşüncenin bir tek konusu bu var olan'dır, Varlık'tır. Parmenides bu gerçekliğin bilincinde olunması yönünde fikir geliştirir. Değişmez, ezeli ve ebedi olan Varlık ötelerde bir yerde değil. Düşünceyle var olmanın aynı olduğunu söylerken aslında bunu işaret eder. Değişmez olan, ezeli ebedi olan Varlık üzerine insanların yanılgıları sayesinde kurulmuş *doksa* katmanı mevcuttur. *Aletheia* (a

letheia- "hakikat, doğruluk, meydana-çıkma" (Petters 2004: 63) isminden de görüldüğü üzere o katmanın kaldırılmasıdır. Başka bir ifadeyle Parmenides inşa edilen "gerçekliğin" bir kenara koyulmasını, var olan gerçekliğin görülmesini ister. Var olan gerçekliğin görülmesi insanın ölümsüz olan kısmının da fark edilmesine olanak tanır. *Aletheia*'ya ulaşan insan ölümlülerin dünyasını yani *doksa*'yı dışarıdan ihata eder.

Tanrıların doğuşundan, dünyanın kökeninden, tanrılar arası ilişkilerden, tanrılar ve insanlar arası irtibattan söz eden mitlerin siyasi işlevi olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca mitler tanrıların yaşadıkları yerle insanın var olduğu yer arasında (Olympos ve yeryüzü) irtibat olduğunu resmeder. Tanrıların egemen varlıklar olmaları ve her zaman insani ilişkilere etki etmeleri, onların yaşadıkları yerde gerçekleşen olaylardan haberdar olmayı önemli kılar. İşbu olayların bilgisine vakıf olan birisi mitlerin resmettiği evren etrafında bir araya gelen insanları yönetebilecek konuma gelir. Bu bağlamda mitlerin sunduğu evren resmine rakip olan girişimlerin –yani o resmi eleştiren yaklaşımların- de aynı rolü üstlenmeyi amaçladıkları düşünülebilir. Başka sözle Parmenides'in *Peri Phuseus*'la neyi hedeflediğini tahmin etmek zor olmasa gerek. Günümüzün siyaset bilimi kavram ve kuramlarıyla düşünen biri böyle bir arka plan dikkate almadığı zaman var olanlar, hakikat, zanlardan vs. konuşan *Peri Phuseus* metninin siyasetle irtibatını kurmakta zorlanabilir. Ancak belirttiğimiz üzere mitlerin sunduğu evren resmiyle şekillenen bir zihin için siyasi ve toplumsal işler, evrende ne olup bittiğiyle, var olanların hakikatiyle, tanrılar arasındaki ilişkiyle yakından irtibatlıydı. Hakikatin mitlerin resmettiği gibi olmadığını ileri sürmek dolayı yoldan siyasi ve toplumsal işlere dâhil olmak demektir. Yani hakikate dair akıl yürütmenin zorunlu olarak siyasi sonuçları vardı/r. Mitlerin siyasi ve toplumsal işlere yön verdiği esas alınacak olursa, *Peri Phuseus* metninin yeni bir siyasi oluşum başlatmayı hedeflediği anlaşılmış olur.

Sonuç

Fikriyat tarihine baktığımız zaman Parmenides'in *Peri Phuseus* metni üzerinde ittifak edilmiş bir yorumun olmadığını görürüz. Söz konusu metin birbiriyle uzlaştırılması zor farklı yorumların doğmasına yol açmıştır. Çalışmamızda bu yorumlardan bazıları üzerinde durduk. İşbu yorumların *Peri Phuseus*'ta ileri sürülen bir fikri esas alarak bütün bir metni o fikre indirgediği söylenebilir. Kanaatimizce *Peri Phuseus* metnine bütüncül bir perspektiften yaklaşmamız gerekir. Hiçbir metin boşlukta doğmayacağına göre *Peri Phuseus* metnin de doğduğu bir ortam vardı. Bu ortamda mitolojilerin sunduğu evren resmi muhataplarının sadece zihin dünyasını belirlemekle kalmıyor, siyasi ve toplumsal hayatı da belirlerdi. Böyle bir ortamda yazılan *Peri Phuseus* metninin ortamı dönüştürmeye/değiştirmeye çalıştığı kanaatindeyiz. Bu bağlamda Parmenides hem bir yandan *logos*'u merkeze alarak Varlık üzerine düşünen hem de bu düşünme sürecinin siyasi sonuçlarının olmasını hedefleyen bir isim olarak karşımıza çıkar. Başka bir ifadeyle hakikat (Varlık üzerine düşünmeyi bir hakikat uğraşısı olarak esas alacak olursak) ve siyaset arasında nasıl bir bağ olduğunu görebilmek için felsefe tarihinde müracaat edeceğimiz ilk isimlerden biri Parmenides'tir.

Parmenides'in akıl yürütmesinde nazari faaliyette bulunmak yani sadece Varlığı düşünmek ve *logos*'a uygun fikir yürütmek insanı mitolojik evren tasavvurunun yol açtığı kaygı durumundan kurtarır. Yani insanı yine insanların kendileri tarafından kurulmuş "gerçekliğin" dışarısına çıkarır. Bunu yapabilen insan ona kaygı veren halden kurtulmakla birlikte fail birisine de dönüşür. Nitekim Tanrıça'nın refakatinde genç hakikati ve zanları temaşa eder. Ve bu temaşa insana faillik kazandırmakla birlikte insanın mitolojik evrenin bir parçası olarak yaşamadığını fark etmesini de sağlar. Genç, temaşa ettiklerini diğer insanlara anlatmalıdır. Ve onların da bu yolculuğu yapmalarına vesile olmalıdır. Parmenides, gencin bu anlatısının muhatapları tarafından anlaşılacağından emindir. Çünkü tüm

insanlarda ortak olan zemine *logos*'a uygun konuşur. İnsanlar arasında ortak zemin olarak *logos*, onların toplumsallaşmalarına da temel oluşturur.

Some Reflections on Parmenides' *Peri Phuseus*

Summary

Hayyam CELİLZADE

Dr.

ORCID: 0000-0001-7739-9388

hayyamcelilzade@gmail.com

Introduction

Pre-Socratic philosophers are trying to understand nature. Thales and his followers, Pythagoras and his followers, or Anaxagoras and others, they try to explain the nature. Because of this the concept of *phusis* occupies a decisive place in pre-Socratic thought. In order to understand the environment in which Parmenides philosophized, it is necessary to understand why *phusis* occupied a central place in pre-Socratic thought. Many different answers can be given to this question. For example, according to some commentators, since the early philosophers were aware of some scientific developments in nearby geographies, they set out to further develop the studies they had initiated. Another group of commentators tries to connect the issue directly with the socio-political, theological and economic situation of Ancient Greece. According to these commentators, Ancient Greece passed through cosmogonic, theogonic and mythological phases before reaching the philosophical phase. The transition from one of these phases to the next does not mean the complete abandonment of the previous phase; on the contrary, these phases nourish one another. Cosmogonic, theogonic and mythological texts contain descriptions of the processes taking place in *phusis*. The attribution of the extraordinary to *phusis* directly affects people's lives. In such a context, man exists as a helpless being. Not having a say over one's life is actually a cause for anxiety. And this anxiety turns into a factor affecting ancient Greek thought. The chaotic nature of the mythological picture of the universe negatively affects those who believe mythological picture of the universe.

Natural Philosophers and the *Arkhe*

The concept *arkhe* characterizes the early philosophers' search. *Arkhe* is the activity of understanding and explaining *phusis*. *Phusis* involves change, transformation and the cycle of life and death. The cycle of change and transformation in *phusis* also puts human beings in a helpless situation. Unable to decide what will happen to him/her in the mythological universe human fall under the influence of the change, transformation and determination of *phusis*. Determinations such as change, transformation and life-death evoke concepts such as non-existence and annihilation. This situation pushes some thinkers to search for the unchanging principle that stands at the basis of change and transformation. Their search for this principle was not a search for an unchanging principle somewhere beyond *phusis*, but a search for a principle that would ground *phusis*. The reason for the search for such a principle may

be the human desire for immortality and the desire to live together with other human beings.

If there is an unchanging principle beyond change and transformation, human immortality gains meaning. Otherwise, the phenomenon of change and transformation reinforces the mortal nature of human beings. We mentioned that another reason for the search for the *arke* is the human desire to live together with other human beings. While it is impossible to envision living together without certain principles, these principles must also have an unchanging nature. Could *phusis* be the guarantor of the law (*nomos*) that enables human beings to live together with other human beings? Can the law be justified on the basis of *phusis*? Parmenides sought an answer to this question.

Parmenides and *Peri Phuseus*

Parmenides' *Peri Phuseus* has been interpreted in many different ways both in the past and today. The poem begins with a journey in which the daughters of Helios take a young man to *Dike*, the goddess of justice. The goddess tells the youth the truth (*aletheia*) and the fallacies of mortals (*doxa*). The goddess speaks of what exists and the impossibility of its non-existence, and of the necessity of the non-existence of what does not exist. The goddess is explaining that it is only possible to talk about the existence of that which exists, and that it is a contradiction to talk about non-existence. The goddess then describes the mistakes of mortals and warns the young man to stay away from this path.

The Goddess mentions *logos*. The conclusion to be drawn from the relevant fragment is that *logos* cannot think what does not exist. In other words, non-existence, non-being, nothingness cannot be thought. This is because they contain contradictions and are not rational. Nothingness and emptiness are the state of non-existence and this state is the result of the negation of being. Non-existence is unthinkable without the idea of being. As a logical necessity, the act of being must be eternal. For it would be a contradiction to say that the act of coming into existence arose later and to say that it will disappear. And it must be said that what exists is infinite, unlimited and eternal. The Goddess also says that this is the truth (*aletheia*). Having clarified the reasoning about existence in this way, Parmenides says that explanations other than this consist of *doxa*. In a sense, he says that *doxa* cannot be the subject of thought. The impossibility of reasoning about the *doxa* is thus revealed.

Parmenides says that things like non-existence, becoming, and multiplicity should not be the subject of thought.

Parmenides' *Peri Phuseus* are subjected to interpretation in many different ways. Each interpreter tries to draw a different picture of *Peri Phuseus*.

Monist Comment

According to the monist approach, Parmenides says in his poem that all reality is completely different from what appears to our sense organs. Parmenides arrives at his thesis of the uniqueness, immutability and unity of all that exists not through empirical or scientific evidence but through a priori logical deduction. Any other description of what exists contradicts reason and must be abandoned. Although mortals rely on fallible sense organs, the *doxa* is devoid of value. Among the proponents of this view are Leonardo Taran, Anthony A. Long, Nehamas, and others.

There are several problems with the monist approach. This approach not only denies the external world that mortals experience with their sense organs, but also denies the existence of those who experience it. In such a case, the existence of Parmenides himself would also be denied. However, the poem mentions the youth who is a traveler of truth, other mortals and the goddess. In this case, the approach that all that exists is only the One. If other beings do not exist, why are the views of mortals discussed in detail and refuted? Moreover, the monist approach does not ascribe any value to the *doxa*, but only to *aletheia*. Those who defend the monist approach have to answer the following question: If Parmenides does not attribute any value to the *doxa*, why does he treat it in such detail?

Two Worlds Approach

According to this approach, Parmenides tries to overcome the traditional division between true and false knowledge of mortals with the divine *logos*. Therefore, even if the knowledge of mortals is inferior to divine knowledge, it can still be true. This is because *doxa* is not false but the sum total of imprecise knowledge and has an inherent value. This is revealed by the imprecise epistemic methodology of mortals. Moreover, Parmenides himself makes a serious attempt to put forward the traditional cosmological assumption. However, such an interpretation is not based on Parmenides' own views. For this approach does not take the issue of Parmenides' negation of the *doxa* seriously.

Materialist Approach

According to Popper, Parmenides adopts the materialist attitude. For Parmenides' One that exists is *block of continuous matter*. The sphere is the only form for conceiving the single whole, and it is an indivisible whole, a continuous surface. All other forms are composed of separable parts. However, a problem arises here. The sphere must have boundaries. When the concept of boundary is considered, the question arises as to what exists beyond the boundary. In other words, the materialist approach is confronted with the problem of what exists beyond the boundaries of the spherical One. And this is a violation of Parmenides' principle that "there is only One". If the sphere is the only thing that exists, then there is no external mind that observes that sphere. Yet Parmenides makes various references to mortals. Therefore, if there were only One sphere, Parmenides' own thought would be meaningless.

Non-Materialist Approach

The non-materialist approach is advocated by Vlastos. According to the non-materialist approach, Parmenides conceives Being as "thinking thought". However, when Parmenides says "For it is the same to think and to exist" he "implies that thought exists". As Taran correctly points out, such conclusions are reached because this fragment is taken out of context and interpreted literalistically. It is known that the beginning and the end of the fragment are missing. Developing such an approach based on the only surviving fragment from Part III.

How To Read Peri Phuseus?

Philosophers are not isolated people, detached from the life they live in. When we examine the lives of ancient Greek thinkers, we see that they were constantly on the move, traveling to nearby geographies, having groups of students, having a critical relationship with the internal affairs of the cities where they lived and migrated, and

for this reason they were sometimes expelled from the cities where they lived or migrated, and some of them were even executed. In a manner of speaking, these philosophers functioned as opinion leaders of their societies and their views had a serious impact on the society. Therefore, analyzing only the theses of these philosophers, bypassing their lives and activities, creates a serious obstacle in capturing the truth.

Ancient Greek thinkers sought a solution to human helplessness and condemnation. In a universe full of mythological elements, while the fate of human beings is determined by a chaotic relationship, the human being under the domination of *phusis* is also under the determination of becoming and decay. It is important to determine the principles on which coexistence will be based. However, it is essential that these principles have a basis, a guarantor. We believe that the activities of pre-Socratic thinkers should be evaluated in this context.

The search for unchanging principle is vital for human beings to live together. The importance of Parmenides' *Peri Phuseus* stems from this point. In this poem, Parmenides attempts to establish the framework of the possibilities and conditions for human agency. For this reason, he thinks that "to on" is unchanging, then it is free from becoming and decay, from contraries and multiplicity, that is, it is eternal. Being, which is immutable, is not somewhere beyond. He actually points to this when he says that thought and being are the same. Parmenides wants the constructed "reality" to be put aside and the existing reality to be seen. Seeing the existing reality allows the immortal part of the human being to be recognized. The human who reaches *aletheia* encompasses the world of mortals.

Conclusion

Parmenides appears as a figure who, on the one hand, thinks about Being by putting *logos* at the center and, on the other hand, aims for this thinking process to have political consequences. In other words, Parmenides is one of the first names we can refer to in the history of philosophy to see how there is a connection between truth and politics.

In Parmenides' reasoning, engaging in theoretical activity, that is, thinking only of Being and reasoning in accordance with the *logos*, frees human beings from the state of anxiety caused by the mythological conception of the universe. In other words, it takes people out of the "reality" established by people themselves. As a matter of fact, in the company of the Goddess, the youth observes the truth and delusions. The youth must tell other people about what he has observed. Parmenides is confident that this narrative of the youth will be understood by his interlocutors. Because he speaks in accordance with *logos*, the ground common to all human beings. *Logos*, as the common ground between people, also forms the basis for their socialization.

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Adam, James (2019). *Antik Yunan'ın Din Öğretmenleri*, (ter: Özgüç Orhan), Pinhan Yay., İstanbul.
- Baştürk, Efe (2019), *Platon'da Politika Düşüncesinin Soykütüğü*, Pinhan Yay., İstanbul.
- Cicero (2018), *Tanrıların Doğası*, (ter: Çiğdem Menzilioğlu), Alfa Yay., İstanbul.
- Dağ, Mehmet (1991), "İslam Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerine Düşünceler", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI.
- DeLong, Jeremy C (2016), *Parmenides' Theistic Metaphysics*, University of Kansas.
- Parmenides (2015), *Peri Phuseus*, (ter: Y. Gurur Sev), Pinhan Yay., İstanbul.
- Petters, Francis E (2004), *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, (ter: Hakkı Hünler), Paradigma Yay., İstanbul.
- Popper, Karl R (1998), *The World Of Parmenides, Essays on the Presocratic Enlightenment*, Routledge, London.
- Russell, Bertrand (2009), *Batı Felsefesi Tarihi*, İlkçağ, (ter: Muammer Sencer), Say Yay., İstanbul.
- Taran, Leonardo (1965), *Parmenides, A Text With Translation, Commentar And Critical Essays*, Princeton University Press, New Jersey.